

SVETOVNA VOJNA IN NAŠ NACIONALIZEM*

LJUDMIL HAUPTMANN

Zadnjih dvajset let se je usulo na nas Srednjeevropejce med Baltskim in Sredozemskim morjem na tisoče in tisoče patriotskih govorov. Od vse te plohe sta nam ostala samo dva koncepta: eden je izredno komoden, enako poraben za vsak narod, vsako državo in vsako priliko; v njem se menjajo — po sredini, kateri je ravno namenjen, — samo imena zgodovinskih oseb in dogodkov, vse drugo je povsod in vedno isto: besede, strastne in ginjene, navdušene in navdušujoče, o slavi, junaštvu, veličanstvu in brezprimerni, prirojeni pravičnosti lastnega naroda. Drugi koncept ni tako laskav. Brez koncesij nacionalnemu samoljubju, brez neiskrenega zavijanja se popisujejo tam ne samo prijetna aktiva, temveč tudi vsa najneprijetnejša, morda celo ponižujoča pasiva, da bi se dobil točen pregled o kapitalu, s katerim se sme računati za bodočnost.

So trenutki, v katerih je na mestu prvi koncept, t. j. predvsem tedaj, ko so kocke že padle, ko ni več izbire, ko se mora s stisnjenimi očmi naprej. Ali pred odločitvijo, ko še gre za pravi cilj in najboljšo pot, takrat ni mesta patriotizmu zamaknjenih superlativov, takrat je dovoljen samo en patriotizem: patriotizem razuma, patriotizem vestnega, poštenega bilanciranja, ki razprši iluzije. Več kakor kdajkoli ga je treba v času, ko pretreseni do dna duše prisostvujemo češki tragediji in se klanjamo pred tihim veličanstvom bratskega naroda na severu. S stališča tega patriotizma in samo tega hočemo torej zdaj raziskovati, kaj je povzročilo svetovno vojno, kaj je vojna prinesla, in kaj to pomeni za naš nacionalizem.

Začnem z vprašanjem, ki je že leta 1914. zastrupilo srednjeevropski problem, leta 1918. usodno vplivalo na njegovo rešitev in leta 1933. izzvalo reakcijo, ki nas je pahnila v današnji kaos. Vsi veste, da menim vprašanje, kdo je kriv svetovne vojne.

Literatura o tem polni danes velike dvorane. V njih se kopičijo debeli zborniki diplomatskih aktov iz tajnih arhivov, spomini državnikov in vojskovodij, knjige in razprave, ki razglabljajo, primerjajo, spajajo in tolmačijo te vire tako neutrudno, da eno celo dolgo življenje ni več dovolj, da bi kdo vse to prečital. In vendar, iz vse te mnogojezične in mnogobesedne znanosti, ki tehta že cente in tone, smo izvedeli samo to, kar je, kdor je hotel, vedel tudi brez nje: da so ne samo Francozi, Angleži in Rusi, ampak prav tako Nemci šli v boj z gorečo vero, da so ogroženi. Zakaj kakor je Antanta mislila, da se mora b r a n i t i, tako je tudi nemški narod — z zelo redkimi izjemami kakega Tirpitzja in sličnimi globoko verjel, da se zdaj končno zateza zanjka, ki mu jo je Antanta vrgla okoli vratu, a da jo mora presekati z mečem, ako noče, da ga zadavi. Kar se pa tiče Avstrije, bi morali biti zelo kratkega spomina, če ne bi več vedeli, da so leta

* S tem predavanjem je otvoril g. univ. prof. jubilejni ciklus predavanj ob 20-letnici naše države na Ljudski univerzi v Mariboru.

1914. vsi Avstrijci brez razlik, samo z nasprotnih stališč, bili uverjeni, da Avstrija in Srbija takšni, kakršni sta, ne moreta dalje živeti druga poleg druge, da se ena mora umakniti, skratka, da borba na življenje in smrt med njima ni več vprašanje diplomacije, temveč kruta, neizprosna usoda.

Da vemo danes, hvaležni omenjeni literaturi, kaj je — recimo — Berchtold mislil 27. julija 1914. ob petih, Bethmann-Hollweg rekel ob devetih, Sazonov brzojavil ob desetih, kako je Grey ugibal ob enajstih, a Poincaré si brisal čelo opolnoči, vse to je koristno za kak zgodovinski koledar, kako zgodovinsko kroniko, to je morda tudi hvaležen predmet za film, ker je senzacionalno, navsezadnje je to najbrž celo masten zalogaj za romanopisca, ki mu je že usahnila fantazija, toda z odgovornostjo za vojno to nima več nobene zveze. Zakaj čim je nekoč javno mnenje za čistem o tem, da je država v nevarnosti, avtomatsko odpade za državnika odgovornost pred svetom in ostane edino njegova odgovornost pred domovino, da jo reši, kakor zna. S tem se pa moralno vprašanje o vojnih krivcih samo po sebi pretvarja v zgolj strokovno-znanstveno vprašanje o vzrokih zanjo.

Odločilna sta bila v tem oziru dva: angleško-nemško nasprotje in narodnostni problem v Avstriji. Za oba je 18. januar 1871., ko je bilo v Versaillesu proglašeno novo nemške cesarstvo, »dies nefastus«, črn dan. Prvič zato, ker je vrtoglava brzina, s katero je Bismarckov genij ustvaril hohenzollernsko Nemčijo, uničila duševno samostojnost habsburških Nemcev. Kajti najsi bo še toliko res, da je težko pričakovati od istega naroda, da z eno — avstrijsko — sedmino svojega mozga iznajde formulo narodnostne države, ko je šest — nemških — sedmin že objel delirij narodne države: vendar nobena rabulistika ne more ovreči dejstva, da so avstrijski Nemci kot vodilni narod v Podonavju odpovedali, ker niso razumeli, da geslo »viribus unitis« pomeni »s složnimi močmi«, a ne »s podložnimi«.

Seveda Bismarck je tu videl globlje. Nedvomno se je ogradil pred iredentizmom, ki ga je v avstrijskem parlamentu oznanjal Schönerer: glasno je poudaril, da federativna »ustava Nemške države kaže pot, po kateri Avstrija lahko pomiri politične in materialne interese, ki obstoje med vzhodno mejo rumunskega naroda in kotorskim zalivom«. Ali njegovo delo — 18. januar — je bilo močnejše celo od njegovega duha, pa je proti njegovi volji redilo Schönererja, ki je rodil Hitlerja. Obenem pa je proglasitev načelne politike »krvi in železa« pripomogla k edinemu sporazumu, ki so ga Nemci in Slovani v Avstriji složno sprejeli, t. j. k sporazumu, da nacionalno pravo ni objektivno pravo, marveč pravo močnejšega, ki sme zahtevati na Češkem, kar zavrača na Kranjskem in narobe, — po oni poljski, a tako občečloveški prislovice: »nie honorowo, no zdorowo«, »ni častno, ali mastno«.

Navzlic vsemu temu narodnostno vprašanje ne bi bilo razbilo Avstrije, da se ni izprepletlo z angleško-nemškim nasprotjem. Bismarckova vroča želja je bilo prijateljstvo, če mogoče, zveza z Angleži. Ponudil jo je 1879. Beaconsfieldu, 1889. Salisburyju; a ako tudi v

tem ni uspel, je vendar danes izven vsakega dvoma ne samo, da je bila trozveza osnovana z diskretnim sodelovanjem Angležev, ampak, da so ji ti priskočili celo na pomoč, ko so sklepali o evropski krizi leta 1887. za Avstrijo in Italijo pomorski sporazum proti Rusiji. V teh simpatijah pa jih izprva ni omajala niti nemška kolonialna politika, nasprotno, ministrski predsednik Gladstone je javno klical »božji blagoslov« na njo, ker bi Nemec bil preko morja Angležu »zaveznik in drug na srečo človeštva«.

Žal, politika krvi in železa, s katero je Bismarck izvedel nemško edinstvo, je delovala tudi tu s svojo logiko dalje. Kajti svet, ki je videl, kako je Bismarck napadel 1864. Dansko, kako je izzval 1866. vojno z Avstrijo, kako smelo je izpremenil smisel kraljeve brzojavke iz Emsa 1870., da bi čim zanesljiveje »napravila vtis rdeče krpe na galskega bika«, ta svet se je moral vprašati z grozo, kje je nasilju konec.

Zaman je odslej Bismarck zatrjeval, da je Nemčija »saturirana«, se zaklinjal, da »je vedno pobijal misel voditi vojno zato, ker bo pozneje morebiti neizogibna«: mrliči treh vojn so ga prepili in vcepili Evropi ono večno budno nezaupanje, iz katerega se je rodil moderni militarizem, nevzdržna tekma z vse strašnejšim orožjem.

Bismarck je to tekmo še strogo omejeval na kopno. Od leta 1874. do 1888. ni gradil niti ene večje oklopnice zaradi Angležev. A če so ga vprašali, kako misli braniti kolonije, je mirno odgovoril: »Pred Metzom«, t. j. na francoski račun. Ali prav on je vendar naučil Nemce, da se izprehajajo po Evropi samo še v uniformi. Mar je čudno, da potem niso razumeli, zakaj bi se smeli voziti po morju le v civilu? Spomnimo se vendar svoje nablížje preteklosti!

Šestdeset let so Slovani v stari Avstriji mobilizirali mase z vprašanjem »Zakaj ne bi imel jaz, kar ima Nemec?«; in vse nacionalne zgodovine to odobravajo in slavijo. Nihče torej nima pravice, da se zgraža, če so Nemci vprašali analogno: »Zakaj tudi jaz ne bi imel brodovja, ako ga imajo Francozi in Angleži?« Seveda Bismarck se je gotovo smejal naivnosti takih izlivov »zdrave ljudske pameti«. Ali njemu še do danes v Evropi ni para. Kajti kljub triumfom moderne tehnike se geniji še vedno ne proizvajajo na tekočem traku; kar se rodi, je navadno povprečnost, a ta povprečnost, katere tipična glasnika sta bila Viljem II. in Bülow, je brezskrbno prenesla pruski militarizem na morje, ne sluteč, kaj pomeni za Angleže.

Ti so že davno pred vojno živeli samo en mesec ob pridelkih domačih tal. Kar so potrebovali za ostalih enajst, so uvažali. Absolutna varnost pomorskih poti je bila torej življenjskega pomena za imperij, a ta je bila sicer zagotovljena, dokler je nemški militarizem vezal nasprotnike Angležev na kopnem, ali bila je ogrožena v onem trenutku, ko so ga Nemci razširili na morje.

Politična propaganda je kolikor mogoče prikrivala Nemcem te razloge, da ne bi razumeli angleških skrbi, in je predstavljala poslabšanje angleško-nemških odnošajev tako, kakor da bi izviralo iz umazane »kramarske zavisti«, ki ne trpi konkurenta. Londonski tednik

»Saturday Review« je storil zato nemški propagandi neprecenljivo uslugo, ko je zapisal 24. avgusta 1895 sledeče: »Mi Angleži smo doslej vedno vodili vojno s svojimi tekmeci v trgovini in prometu; a glavni naš tekmeč danes ni Francija, temveč Nemčija.« Dne 11. septembra 1897. pa je isti list izjavil še brutalneje: »Če bi Nemčija bila jutri uničena, pojutrišnjem ne bi bilo na svetu Angleža, ki ne bi bil toliko bogatejši;« zategadelj »Germaniam esse delendam«, Nemčijo je treba ubiti.

Sugestivnost nemške propagande je v teh razmerah tako narasla, da je celo Bismarck, seveda šele štiri in osemdesetletni, bolni Bismarck, odgovoril angleškemu pisatelju Whitmanu 1898., da bi se nasprotje London—Berlin dalo ublažiti samo še tedaj, ako bi Nemčija omejila svojo industrijo, a to da, žal, ni več mogoče.

Vendar ta fatalizem ni bil opravičen. Kajti vodilni možje na Angleškem so bili predalekovidni gospodarji, da ne bi vedeli, da se od bogataša več zasluži kakor od siromaka. Zato ni resnica, da so Angleži s »kramarsko zavistjo« gledali, kako se Nemci bogate. Nasprotno, glavni del svojega bogastva so Nemci pridobili na britskih tleh, kjer jih niso ovirale zaščitne carine. Statistika pa jasno dokazuje, da se je ta širokogrudnost obnesla tudi za Angleže, kajti najboljši odjemalec njihovih proizvodov je bil pred vojno poleg Indije Nemec.

Dolgo časa so Angleži tako malo verjeli v možnost spora s svojimi bratrance na Renu, da so brez pomisleka izročili leta 1890. Bismarckovemu nasledniku, generalu Capriviju, otok Helgoland, dasi so dali s tem iz rok ključ do vseh nemških pristanišč v Severnem morju. Šele nepredviden dogodek, japonski napad na Kitajsko 1894., je popolnoma izpremenil mednarodni položaj. Zakaj to vojno so imeli za uvod v delitev neizmerne kitajskega cesarstva, a tu je hotela tudi Nemčija imeti svoj del. Kancelar, ki je stal na stališču, da je Nemčija kontinentalna država, ki mora zahvaliti Bogu, ako »ji kdo ne podari cele Afrike«, je bil pri takem poslu Viljemu II. seveda samo še napoti. Ker mu tudi v notranji politiki ni bil več všeč, je moral torej 26. oktobra 1894. dati ostavko in odstopiti svoje mesto knezu Hohenloheu, ki je bil že prestar, da bi se mogel obraniti vratolomnega diletantizma mladega vladarja. Posledica je bila, da je Caprivijev padeč mnogo težje pogodil Nemčijo kakor celo Bismarckov, zakaj s 26. oktobrom 1894. ostane v nemški zgodovini za vselej združen spomin na končno zmago tudi pomorskega militarizma.

Sicer teritorialni dobiček, katerega je ta prevrat prinesel Nemcem, ni bil vznemirljiv: 1897. so dobili Kiaučou, 1899. štiri otočja v Tihem oceanu, vsega skupaj komaj 6080 km, malo več kot eno tretjino Slovenije. Tem vznemirljivejša pa je bila nemška taktika.

Nemčija ni imela političnih interesov v Transvalu; ni mu bila niti sosed. Ali ko je Anglija pritislila na transvalske Bure, da jih pokori, jim je nemški zastopnik v Pretoriji 27. januarja 1895. jasno sporočil, da je Nemčija njih »iskreni prijatelj«. Ko so Angleži nato začudeno vprašali, kaj to pomeni, je Berlin 1. februarja kratko odgovoril, da brani »status quo«. V skladu s tem je 31. decembra, dva dni

po Jamesovem vpadu v Transval, osorno zahteval pojasnila od Londona, kaj namerava storiti? A ko so Buri premagali Jamesona, je cesar takoj 3. januarja poslal njihovemu predsedniku Krügerju brzojavno čestitko, da je odbil napad »brez pomoči prijateljskih sil«, kakor da bi bila Nemčija drugače potegnila meč.

Medtem sta se Berlin in London razšla tudi na daljnem vzhodu. Mir v Šimonosekiju 17. aprila 1895. je tam bogato nagradil Japonce za njihove zmage nad Kitajci. Angleži so že videli v mladi velesili prirodnega zaveznika proti Rusiji, ali naenkrat so zmagovalci morali vrniti skoro ves plen, ker je Rusija intervenirala, pridobivši zase poleg Francije — tudi Nemčijo.

Odkar je Caprivi odšel, ni bilo torej več stiske, v kateri se Angleži ne bi bili zadeli v Nemce. Toda je ta narod res mogel tako hitro pozabiti, da je od bitke pri Trafalgaru 1805. vladal morju? Sovraštvo je vzkipel na Angleškem, divje, maščevalno, na Nemškem pa je fantazija zanašala cesarja vedno dalje.

»Naša bodočnost je na morju!«, zavpije 18. januarja 1896. in doda prešerno: »Moja naloga je, da vrnem nemškemu narodu staro pomorsko oblast,« a vsakdo je razumel, da je to oblast hanzeatov, ki so nekdanj gospodovali od Dvine do Themse. Z enako bobnečimi besedami je cesar pozval 16. novembra 1897. svojega brata Henrika, ki se je odpravljaj z dvema križarkama na Kitajsko, naj vsakogar, če je treba, udari »z oklopljeno pestjo«, a Henrik mu je patetično odgovoril, da itak ima le eno željo »propovedovati v inozemstvu evangelij posvečene osebe Njegovega Veličanstva vsakomur, kdor to hoče slišati, in tudi onim, ki tega nočejo.« Istemu anonimu, največji islamski sili na svetu, Angležem, pa je naposled nameril tudi zagotovilo, ki ga je dal 9. novembra 1898. na Saladinovem grobu v Damasku, da se »tristo milijonov Mohamedancev« lahko zanese, »da bo nemški cesar za vse čase njihov prijatelj«. A da o smislu vse te retorike ne bi bilo nobenega dvoma, je Nemčija dala že pred Damaskom 28. marca izglasovati zakonski predlog o gradnji velikega bojnega brodovja, a po Damasku v maju 1899. odbila na prvi mirovni konferenci v Hagu tudi samo razpravo o občem razoroževanju.

Skoro dvestoletno prijateljstvo med Angleži in Prusi se je na ta način v kratki dobi od 26. oktobra 1894. do maja 1899. sprevrglo v mržnjo. Proti historičnemu pravu na svobodo morja, brez katere se je Anglija morala bati za svoj vsakdanji kruh, se je dvignilo prirodno pravo mlade Nemčije, ki je morala skrbeti za letni prirastek treh četrti milijona duš. Vsaka stranka se je torej mogla z mirno vestjo sklicevati na pravo. Samo kaj je pravo?

Ako je pravo pravica, potem je jasno, da se zanj ne mešetari, ampak se zahteva. Če ga pa ne dobiš, ima besedo sila. Naš bližnji pa, kaj se nas tiče? Fiat iustitia, pereat mundus. Ta logika je kratka in preprosta ko vojaška zapoved, to je bila logika nemškega militarizma. Ali Angleža ni vzgojila kasarna, ampak parlament. Zato je vedel, da izraz pravo krije v politiki več pojmov, da pomeni ne samo pravico, ki je nedeljiva, temveč lahko tudi interese, ki so različne

nosti: o njih se da razpravljati, o njih se je mogoče pogajati, dokler se ne doseže kompromis.

In zares! Ko je angleško-nemško nasprotje čedalje bolj razburjalo duhove, je vstal na Angleškem — Chamberlain, Joe Chamberlain, oče Nevilleov. Zavedal se je, da je »splendid isolation«, blesteča samota za Angleže, vsak dan nevarnejša. Kajti Nemec ni bil več edini, ki jim je grenil življenje: Francoz je prodiral v Afriki, Rusija v Aziji, Anglija ni mogla več ostati brez zaveznika, in Chamberlain ga je šel zdaj iskat — v Berlin. Trikrat 1898., 99., 1901., je predlagal Nemcem zvezo, 1898. ponudil kot nagrado celo že sporazum o Maroku, 1901. naposled izrecno svaril, da se bo Anglija morala pridružiti Rusiji in Franciji, ako je Nemčija ne sprejme. Ali Bülow je odbil.

Kaj je pomagalo, da je nekaj mesecev prej, 1900., enako odbil tudi rusko-francoski poziv, naj se z njima zedini proti Angležem? Videti je bilo, da Nemčija odklanja vsako obvezo samo zato, ker se noče dati zlorabiti proti nikomur; ali moglo se je z isto pravico tudi trditi, da ravna tako, ker hoče imeti svobodne roke proti vsakomur. Bismarckovi epigoni so se nadejali, da bo svet verjel prvo, ali Angleži so trdno verjeli drugo, čim je Nemčija tretjič odbila kompromis. In tako so sodobniki doživeli paradoks: medtem ko je Nemčija silila v splendid isolation, je Anglija, gospodarica ene petine cele zemlje, iz blesteče samote bežala in sklenila 1902 zvezo z Japonsko, 8. aprila 1904 entente cordiale s Francozi.

Šele zdaj je Nemčija izpregledala; vendar se zaenkrat ni ganila. Nasprotno, dasi je antanta od 8. aprila prepustila Francozom Maroko, je Bülow 12. aprila izjavil v parlamentu, da bo nemška trgovina imela le koristi, ako se tam napravi red. Viljem II. pa je 27. oktobra predložil ruskemu carju celó zvezo, ki naj bi obsegala tudi Francoze. Ali naenkrat je prišlo z novim letom do prevrata, čigar tempo je zadnji francoski poslanik v carski Rusiji, Paléologue, točno označil s sledečimi datumi: 2. januarja je v rusko-japonski vojni padel Port Artur; mesec pozneje je nemški zastopnik v Maroku službeno obvestil svojega francoskega tovariša, da angleško-francoski sporazum o Maroku Nemcev ne veže. 11. marca se je bitka pri Mukdenu končala s popolnim ruskim porazom; 20 dni pozneje je Viljem pristal v Tangeru in imel govor, v katerem je poudaril absolutno suverenost Maroka in svojo voljo, da ščiti nemške interese v tej zemlji z vso svojo močjo. 27. maja je bilo uničeno celotno rusko brodovje v bitki pri Tsušimi, deset dni pozneje, 6. junija, je moral francoski minister zunanjih zadev Delcassé pred nemškimi grožnjami dati ostavko.

Nemčija je triumfirala. Politika oklopljene pesti se mu je zdela tako uspešna, da je cesar odlikoval njenega režiserja, Bülowa, s knežjim naslovom. V resnici pa je bila ta politika naravnost katastrofalna. Kajti za zapad je bilo zdaj rešeno, da je Nemec makijavelist, od katerega je pričakovati najhujše. V zvezi s tem se je začel zdaj pripravljati na Francoskem popoln duševni preobrat.

Odkar je Zola 1898. v Dreyfusovi aferi s svojim slavnim pismom »J'accuse« zahteval čiščenje v vojski, je bil francoski antimilitarizem

najboljši nemški zaveznik. Pacifistična struja je osvajala množice, potiskala idejo revanše v ozadje in narasla kmalu do tolikega idealizma, da je izsilila v parlamentu znižanje vojne službe na dve leti v najnevarnejšem trenutku, 21. marca 1905., ko je Rusija krvavela na mandžurskih bojiščih, a Nemčija že iztezala svojo roko za Marokom. Bodočnost francosko-nemških odnosov in s tem, kakor smo izkusili, bodočnost Evrope je bila zavisna od tega, da Nemčija ne moti prostovoljnega razoroževanja francoskega duha. Ali prišlo je drugače.

Pred sto leti so Herder, Kant, Schiller in Goethe dvignili Nemce na višine kozmopolitske humanitete; pruski duh je preziran umiral v nižini. Tedaj pa je prihrumel Napoleon in ga tako dolgo brcal in bil, dokler ni zopet vstal.

Temu primeru sta zdaj sledila Viljem in Bülow. Ali Franciji je bila glava polna socialnih skrbi. Revolucionarni sindikalizem je prenesel borbo iz parlamenta na cesto, začeni z »direktno akcijo«, sabotazo, štrajkom. 1907. so stavkali v rudnikih, tvornicah, na železnici; pristaniški delavci so štrajkali; stotisoči viničarjev na jugu so se vzdignili; v Narbonnu, Perpignanu, Beziersu, Montpellieru je prišlo do vojaških uporov, a ti nemiri so se nadaljevali. 1909. štrajkajo poštarji, v oktobru 1910. povzroča paniko železničarski štrajk, a na začetku 1911. vstajajo znova viničarji, topot v Champagni.

V takih razmerah narod ni hotel niti čuti o vojni. Pacifizem je bil programska točka francoskega socializma, ki je prav sredi marokanske krize 1905. združil svoje skupine v mogočno edinstveno stranko pod vodstvom Jaurès, enega največjih borcev za mednarodno bratstvo in pomirjenje z Nemci. V istem duhu je neutrudno deloval Estournelles de Constant, diplomat, poslanec, senator in nosilec Nobelove nagrade za mir, ki je posvetil 1909. izpodbudno knjigo potrebi in možnosti francosko-nemškega sporazuma.

Ali nemški državniki so bili tako militarizirani, da niso mogli več misliti drugače kakor vojaško. Ko je Rusija podpisala 21. avgusta 1907. sporazum z Angleži, je Nemčija videla sebe samo še kot obkoljeno trdnjavo, a kancelarja kot generalštabnega oficirja, čigar naloga je »predor«. Iz te optike je sledilo zdaj samo po sebi vse drugo: da je Nemčija pristala na sodelovanje na drugi mirovni konferenci v Hagu 1907. samo, ako se ne bi razpravljalo o razoroževanju, da je odbila proti enoglasni želji dva in tridesetih držav obveznost razsodišča celo v nepolitičnih stvareh in da ni popuščala v marokanskem sporu, dokler Francozi niso žrtvovali dela svojega Konga.

Toda obroč, ki je oklepal Nemčijo, se radi tega ni razbil. Kakor se je sto let prej iz globokega ponižanja dvignil nemški ponos, tako je bilo zdaj v Franciji. Pisci velikega formata, Barres, Maurras, Peguy so vzgojili nov, svež rod: poln ognjevite vere v narod, večno skupnost živih in mrtvih pokolenj, izvir neusahljivih, preporodnih sil tradicije. Od 1905. je ta nacionalizem stalno rasel, naposled se je polastil krmila, ko je njegov glasnik, Poincaré, postal 1912. predsednik vlade, 1913. predsednik republike.

(Se nadaljuje.)

SVETOVNA VOJNA IN NAŠ NACIONALIZEM

LJUDMIL HAUPTMANN

Medtem pa sta se v aneksiji Bosne 1908. že bila spojila oba problema, zapadni in podonavski, ker je aneksija zadela enako Ruse kot Angleže. Ti so se sicer še trudili, da bi zopet prekinili spoj: poslali so 1912. vojnega ministra Haldanea v Berlin, da bi se pogajal o omejitvi pomorskega tekmovanja, a ko so se pogajanja razbila, ker se je Tirpitz protivil, so se vendar kmalu začela nova in končala z angleško-nemško kolonijalno antanto o Afriki in bližnjem vzhodu. 15. junija 1914. so bile pogodbe že parafirane; kazalo je, da se bo angleško-nemški spor mirno izgladil, ali 28. junija so počili streli v Sarajevu in zažgali Evropo.

Ako se zdaj zopet vprašamo, kdo je kriv, se glasi odgovor s še večjo pravico kakor prej: »subjektivno nihče«, objektivno pa nedostatek vsakega političnega instinkta in vsakega razumevanja za psihologijo narodov pri Nemcih, prirojena organska hiba nemškega militarizma, ki je gojil v sebi in sejal okoli sebe nepremagljivo nezaupanje. Bojni klic, ki se je razlegal štiri leta okrog centralnih sil, je bil zato: »proti militarizmu, za demokracijo in samoodločbo narodov!«

1918. je bil uspeh tega gesla videti popoln. Nikdar angleška moč ni bila večja kot po Versaillesu. Nemčija je bila izbrisana kot vojna sila, Rusija se je zvijala v revolucionarnih krčih, Italija ni več štela odkar ni bila več jeziček na tehtnici med avstrijsko-nemškim blokom in antanto. Ostala je le Francija, ali verno vdana, in za njo cel roj poslušne dece, mladih držav, hvaležnih svojim pokroviteljem. Obenem pa se je izpolnil najsmelejši sen angleških imperialistov: mandati nad bivšimi nemškimi kolonijami v Afriki, nad Palestino, Transjordanijo in Irakom v Sprednji Aziji so sklenili obroč Kap—Kairo—Kal-kuta, Indijski ocean je postal britsko jezero.

Ali črnilo se na mirovnih pogodbah še ni posušilo, ko je že začelo pokati v stebrovje britskega imperija. Leta 1919. so manifestacije indijskih nacionalistov dovedle do pokolja v Amritsarju, kjer so angleške strojnice pokosile skoro dva tisoč ljudi; 1921. se je osamosvojila Irska, priborivši si položaj samostojnega dominija; 1922. se je Egiptet otresel angleškega protektorata, 1923. so se morali zavezniki z Anglijo na čelu odpovedati diktatu v Sevresu in skleniti s Turki edini kompromisni mir svetovne vojne, mir v Lausanneu; 1926. je imperijalna konferenca bila prisiljena tudi formalno priznati dominijem popolno enakopravnost z materno zemljo v svobodnem »Commonwealth of british nations«, svobodni »družbi britskih narodov«; z japonskim vpadom v Mandžurijo pa se je leta 1931. poostrila tudi še azijska kriza: Japonci, Indijci, Arabci so prezentirali vedno nestrpnije svoje menice. Kajti Angleži so pognali Japonce 1904. v boj proti Rusiji, 1914. proti Nemčiji, obenem so poklicali na pomoč Indijce in Arabce, a vsem so stalno govorili, da gre za samoodločevanje narodov. Toda katerih? Samo onih, ki so bili pod avstrijsko-nemško oblastjo?

Metternich je svoje dni mislil, da se bo nacionalizem dal zaustaviti baš na avstrijski meji; Schönerer je veroval, da je nacionalizem v Avstriji rezervatno pravo Nemcev. Zgodovina je šla preko prvega in drugega. Ali je bilo mogoče potem domnevati, da se bodo Azijati preplašili Angležev, da se bodo borili za samoodločbo drugih narodov, a pozabili na svoje? Zakaj neki? Morebiti iz spoštovanja do svojih belih gospodarjev? Toda štiri leta so jih ti belci bodrili in ščuvali, da ubijajo druge belce; štiri leta so jim prepuščali bele žene, da se zabavajo z njimi po svoje, in zdaj bi bil belec naenkrat višje bitje? To je za vselej minilo. Belec ne stoluje več visoko nad raznobarvnimi plemeni Azije in Afrike. Za časa svetovne vojne se je spustil k njim v blato. Zdaj se valjajo z njim, da mu strgajo obleko, a prvi na vrsti je Anglež. Šanghaj se trese pred Japonci, Hongkong je ogrožen, Singapur se mrzlično utrjuje, Indija se ne da več pomiriti, a v Palestini se je Anglež ujel v mrežo protislovnih obljub, s katerimi je mamil Žide in Arabce.

Predvojna konstelacija se je torej ponovila. Zopet dvoboj, kakor prej med Antanto in hohenzollernsko-habsburškim blokom, tako sedaj med Britanijo in Azijo; a zopet kakor takrat se je pojavil stari »tertius gaudens«, Italija. Leta 1935. je italijanska vojska odplula v Vzhodno Afriko in zavzela Abesinijo. Danes italijanska Etiopija blokira Sueški kanal z juga, italijanski Dodekanez ga blokira s severa, angleške ladje v Španiji so proti italijanskim bombam oklopljene samo še s papirnimi protesti. Celó Sredozemsko in Rdeče morje, nedavno še hrbtenica britanskega imperija, je danes ena sama velika rana. Je ob taki sliki treba res šele na dolgo poizvedovati, kaj je bilo odločilno za angleško politiko zadnjih tednov? Anglež gre na svojo Kalvarijo! Z očmi, uprtimi s strahom v črto Šanghaj—Singapur—Gibraltar, vleče svoj križ od Berchtesgadenu do Godesberga, od Godesberga do Monakova, drhteč, koliko postaj ga še čaka.

To je torej prvo iznenadenje, ki nam ga je priredila svetovna vojna. Drugo je gospodarska kriza.

Štiri leta je morala Evropa biti brezprimerno marljiva, da je zaklala deset milijonov ljudi. Štiri leta ni imela časa, da bi delala za svoje stare odjemalce; ti so morali naenkrat skrbeti sami zase in še zanjo. Tako se je industrializirala Indija, Južna Amerika, a ko se je sklenil mir in se je Evropa hotela vrniti na posel, je šele spoznala, kako obupno slaba je postala poleg novih gospodarskih velikanov, Zedinjenih držav in Japonske: zunanja tržišča izgubljena, domače poplavljené s tujo robo, vsaka hitra obnova gospodarskega življenja pa nemogoča zaradi razsula denarnega sistema.

Po statističnih podatkih je svetovna vojna požrla dva tisoč milijard francoskih frankov, tri četrtine premoženja vojujočih se sil. Vse to se je trošilo na stvari tako neproduktivne kakor faraonske piramide. Sprva za potrebe vojsk, pozneje za obnovo so tekale milijarde v vedno širši strugi predvsem v Ameriko, tako da je vrednost izvoza Zedinjenih držav poskočila od preko dveh milijard dolarjev leta 1914. na preko osem leta 1920. Ako se Evropa ni hotela izcediti, je morala torej za-

ustaviti ta tok; in res, poizkusila je to doseči po amerikanskem vzgledu s strogo racionalizacijo, ki naj bi omogočila proizvajati tako poceni, da bi premagala konkurente. Ali kakor je predvojni militarizem izzval usodno tekmo v oboroževanju, tako je zdaj amerikanizem povzročil divjo tekmo v racionalizaciji z ne manj strašnim uspehom, kajti tudi na novem bojišču je obležalo na milijone žrtev — nezaposlenih. Grozote te nadloge pa so še povečale mirovne pogodbe.

Ko se je leta 1814. sestal Dunajski kongres, so sedli za zeleno mizo državniki-aristokrati, potomci onih vitezov, ki so se že za križarskih vojn stopili v edinstven, mednarodni stan. Zanje je bila vsaka vojna elementarna katastrofa ali viteški dvoboj. Zato je Talleyrand sedel poleg zmagovalcev in enakopravno z njimi krojil zemljevid nove Evrope. V Brest-Litovsk so prišli zastopniki drugega mednarodnega stanu, proletarci. Zanje so bili narodi trpini in vojne samo organske bolezni napačnega socialnega sistema, zato so zahtevali mir med narodi brez aneksij in vojnih odškodnin. V Versaillesu pa ni sedel ne aristokrat ne proletarec, ampak bourgeois, otrok devetnajstega stoletja, odrasel v nacionalizmu in imperialističnem pohlepu. V dilemi, kaj naj bo Versailles, zbor strokovnjakov za racionalno ureditev sveta ali tribunal, se je bourgeois odločil za sodišče: nasprotnik naj ne plača škode, ker je izgubil, temveč kazni, ker je zločinec. 226.000.000 zlatih mark se mu je zdelo potemtakem samo juridično vprašanje; da je z njim spojeno še mnogo težje tehnično vprašanje, kako urediti in zagotoviti odplačevanje tako bajeslovne vsote, to ga ni več zanimalo, to je imel za privatno skrb Nemčije. Posledica je bila, da se je marka zrušila na milijonti del svoje predvojne vrednosti, tako da so bili zavezniki primorani dajati Nemcem vedno nova posojila, da bi vsaj nekaj dobivali nazaj kot reparacije. Ali s paniko na newyorški borzi 23. oktobra 1929. je izbruhnila svetovna gospodarska kriza, ki se je po bankrotu dunajske »Kreditanstalt« raztegnila tudi na Podonavje in strmoglavila v isti vrtinec tako zmagovalce kakor premagance. V njenih valovih pa se je razbilo zdaj ne samo svetovno gospodarstvo, nego tudi družba.

Že mobilizacija jo je potresla v temeljih. Prišla je tako iznenada, da se družba ni mogla prilagoditi izpremembi. Ko so se možje vrnili z bojišča, so premnogi našli svoja mesta zasedena pa so ostali na cesti. Inflacija je pomnožila to prvo vojsko nezaposlenih še za nove milijone in kmalu spodkopala družbo tako globoko, da se nihče ni čutil več varnega niti za jutri. V taki sredini so narodi zdaj iskali izgubljeno notranjo ravnotežje! Ga je bilo mogoče najti?

S še krvavimi rokami je vojak prišel z morišča domov v plahi nadi, da bo tam našel mir in pozabo za vse, kar je groznega doživel. Namesto tega ga je tam čakala lakota. Prastari instinkti, razpaljeni v vojni, so vzplamteli znova. Avtoritete, ki so dolga stoletja vzgajale človeka in mu vlivale določen minimum moralnih aksiomov, so se čez noč zrušile skupaj z družbo, ki jih je vzdrževala. Kmetijski stan, nosilec naše najmočnejše družabne kulture, se je zvrnil v moralno krizo, o kateri kriminalna kronika naših časopisov prinaša vsak dan nove dokaze: žena zastruplja moža, mož muči ženo, sin vstaja proti očetu, brat gre na

brata. Mladina pa se opoteka skozi življenje, brez opore, obsojena, da se bori z vsemi problemi, kakor sama zna — če ne drugače, celo z revolverjem in nožem.

»Ali«, poreče kdo, »vsega tega nihče ni mogel slutiti. Mislili so, da bo vojna trajala kvečjemu nekaj mesecev. Zato so razpokline v britskem imperiju, gospodarski in socialni polom sveta le posledice napačnega računa.« Toda ali ni ravno to sramotno? Politika je vendar predvidevanje! Sicer pa, ali je vojna rešila vsaj ta vprašanja, za katera je vedela?

V boj so šli »za demokracijo«. Ali ustava je odraz družabnega ustroja; demokracija predpostavlja potemtakem svobodnega državljan. Živi se, je in spi tudi brez individualnosti, brez vere v ljudsko dostojanstvo, brez nedotakljivosti osebe in političnih pravic. Samo, človek more brez tega luksusa pač biti podanik, toda nikdar svoboden državljan.

Ta se je na zapadu sam razvil, ponosen in podjeten, v kolonialnih borbah, ki so besnele tam že od šestnajstega stoletja. V Nemčiji in Avstriji je vzrasel šele iz meščanstva, katerega je vzgojila socialna monarhija; v poljsko-madžarsko-balkanskem pasu pa domačega meščanstva sploh ni bilo, ker sta fevdalec in Turčin preprečila njegov razvoj v prid priseljenega židovstva. Politika devetnajstega stoletja je zato tu daleč prehitela socialno dozorevanje, tako da svobodni državljan, ko se je rodil, ni našel krepkega stanu, ki bi mu bil opora. Demokracija je bila torej samo na zapadu krepko podzidana; čim dalje proti vzhodu, tem slabejši so bili njeni temelji. Socialna kriza jih je zato tu lahko razmajala, posebno, ker ji je Versailles še pomagal.

Zavezniki namreč niso predpisali versailleskega miru hohenzollernski monarhiji, da bi ona nosila odgovornost pred narodom za reparacije, temveč so ga natovorili demokraciji, za katero so hoteli Nemce — pridobiti. Weimar je bil zato precej od rojstva tako nebogljen, da mu je Potsdam mogel že leta 1925. postaviti Hindenburga za predsednika. Tragikomedija weimarske demokracije v Goethejevem fraku in pruskem, kirasirskem šlemu se je v takih okoliščinah končala docela logično s totalitarno državo, ki nad seboj ne priznava nikogar, in s totalno vojno, katere duh se verno zrcali v šali o Evropejcu in prostodušnem kanibalu. Zakaj ko je ta slišal od Evropejca, koliko ljudi so v svetovni vojni umorili, se je z gnusom odvrnil od »barbara«, ki ubija več kakor more kdaj požreti. V skladu s tem pa je rezultat ideološke borbe za demokracijo 1914/18 dandanes odbijanje tudi same misli na vsak sličen poizkus — dasi seveda vsa ta resignacija sedaj ne more več oživiti Viljemovega militarizma, ki bi ga današnji državniki, naučeni na perspektivo Tretjega Rajha, bržkone navdušeno pozdravljali kot pacifizem.

Edini plod svetovne vojne, se nam zdi, je torej rešitev narodnostnega problema. Ali kako je ta uspela?

Ko je po zmagi prišel zaželeni čas, da bi se Podonavje pravično uredilo, se je pokazalo, da njegovi narodi niso imeli lastnega programa, nego so morali iti na božjo pot v London in Pariz, da si izprosijo zapadni tip nacionalne države. Ali v Podonavju se geografska karta nikjer ne ujema z etnografsko. Zato nacionalna država tukaj ni izpolnjenje

mnogostoletnih sanj, ampak le kazen za premagance. Tako so kaznovali leta 1918. Nemčijo, Avstrijo Madžarsko, Bolgarsko, a danes Češkoslovaško. Nacionalizem malih narodov v Podonavju potrebuje torej svoj posebni tip. Samo, ali je še čas za to?

76.000.000 Nemcev posluša danes brezpogojno enega. Kaj ta želi, je sam odkril svojim rojakom s svetopisemsko preprostostjo v svoji veroizpovedi »Mein Kampf«: njegova želja je »svetovna moč«. Za njo je neobhoden neki minimum posesti. Tega današnja Nemčija nima, kajti tudi po pripojenju Avstrije in sudetskih krajev šteje šele komaj 580.000 km², premalo za svetovno silo. Zato je Nemčiji treba zemlje, in sicer ne »v Kamerunu« ali nekje drugje za morjem, nego doma v Evropi, a tu toliko, da bo vsakemu Nemcu »za stoletja« zagotovljen »lasten kos zemlje«.

Pomisleke, ki bi mogli zbegati malodušneže, razprši teorija ras. Po njej tvorijo narodi piramido, ki se dviga od »rojene polopice«, zamorca, do polboga, Nordijca. Kot tak je Nemec »čuvar najvišjega človečanstva«, odgovoren pred zgodovino za srečo svoje domovine, »germanske matere vsega življenja, ki je vtisnilo današnjemu svetu sliko svoje kulture«. Globoko izpod njega, tesnobno blizu spodnjim stopnicam omenjene piramide, stoje s sramotnim pečatom svoje »manjvrednosti« Rusi, Poljaki in ž njimi »vsa odurna« mešanica narodov — »pomongoljeni Vaclavi (Čehi), »Madžari, Malorusi, Srbi in Hrvati« itd., proti katerim je propovedniku evangelija rase vzkripela mržnja že za mladih dni, ko se je naučil prezirati narodno pestri Dunaj »kot utelešenje krvoskrunstva«.

Marsikomu se je nekdam zdelo, da je ta nacionalna zmes določena, da se utopi v Nemčiji. Ali danes lahko imamo za »srečo«, da se je germanizacija v Avstriji izjalovila, zakaj drugače sicer bi se bila »najbrž ohranila avstrijska država, toda jezikovno edinstvo bi obenem znižalo rasno ravnino nemškega naroda«. Iz istega razloga pa tudi ni obžalovati neuspeha germanizacije v pruski Poljski, kajti konec bi bil tudi tu samo »nesrečen«, zopet tuj narod, »v nemškem jeziku izražajoč svoje tuje misli, kompromitirajoč višino in dostojanstvo našega naroda s svojo manjvrednostjo«.

Predestinacija kalvinizma se sveti torej tu v nacionalnih barvah nemške trobojnice: en narod, od začetka po krvi določen za gospoda, drugi obsojen na večno manjvrednost.

Seveda knjige »Mein Kampf« baje ne smemo vzeti doslovno. Iz nje še veje, tako nam pravijo, gnev, ki je prevzel pisatelja, ko je v Landsbergu sedel v ječi. Kancelar ne misli sedaj več, kakor je še mislil v ječi. Ali 4.000.000 izvodov je 4.000.000 ognjenih jezikov, s katerimi se avtor obrača k svojemu narodu. Ta sliši, kar se govori, ne pa, kar se misli. Predvsem pa knjiga, za katero gre, ni navaden življenjepis, marveč katekizem nove vere, katere ustanovitelj je dobro razumel, da se v dogme ne sme drezati, ker se med seboj podpirajo in vsak preklic le zmede vernike. Zatorej, če se danes drugače govori o jugovzhodu, če so nekateri narodi bili pomaknjeni celo že v višji rasni čin, še vedno nihče nima pravice sklepati, da je bila dogma žrtvovana, prej, da je —

kot neprijetna — začasno suspendirana po načelu: Namen posvečuje sredstva. Približevanje malim narodom ne dokazuje več kakor na primer pogodba z Varšavo, o kateri še danes nihče ne more reči, ali je bila Poljakom njihova manjvrednost oproščena ali je šlo samo za pridobitev časa za končni obračun.

Sicer se zdi, da tako nezaupanje pobijajo izjave absolutne miroljubnosti. Naj si bodo še tako iskrene: psihologija diktatorjev ima svoje posebne zakone. Njihova magična karizma, v katero sami verujejo ne manj nego njih pristaši, jemlje najčastitljivejšim pravilom mednarodne politike vsako vrednost, ker odveže vodjo vseh dolžnosti razen skrbi za blagor naroda, kakor ga on razume. Iz tega pa sledi neoporečno: ako hočejo danes napraviti iz Srednje Evrope »nemški prostor«, tedaj tega ne zahteva domislek častihlepnega politika, temveč vest človeka, čigar moč počiva v veri, da je izvoljeno orožje božje previdnosti.

Sredstva, ki mu stoje na razpolago, niso nobena tajnost: staro načelo »divide et impera!«, po katerem sklepa pogodbe z vsako državo le posamezno; kliring, da jo iztrga iz svetovne trgovine in vklene v njegov sistem; specializacija gospodarstva male države po potrebah Velike Nemčije in naposled mobilizacija etnografskih hipotek, nemških manjšin v Podonavju.

Toda Slovani se vendar niso dvignili »pour le roi de Prusse!« Zgodovina bi uničujoče sodila o njih, če bi se njihova revolucija tako končala. Kajti vsaka revolucija ima pač svojo logiko, po kateri se razvija, toda nobena nima sama po sebi že moralno prav. Edino njena dela odločajo o tem, ali je pomenila osvobojenje dragocenih tvornih sil ali navadno izdajstvo. Narodna čast zahteva, da se dokaže prvo; zgodovina nas uči, odkod se črpa moč za to. Saj krize, podobno globoke, so zadele svet tudi že prej.

Invazije Normanov, Saracenov, Slovanov in Madžarov so od devetega stoletja razsajale po Evropi ter jo vrgle v fevdalno anarhijo, ne v boj narodov ali držav, temveč v vsakdanji boj gradu z gradom, vasi z vasjo, vseh proti vsem. Moralni in socialni red se je porušil. Tedaj pa je človek zmogel hrabrost, da je segel v svoja nedra, da se je zamislil vase in se skrušeno obtožil »amor sui«, svojega samoljubja, svoje »superbije«, napuha, ki mu je zakrknil srce. A iz globin skesanih duš se je rodil nov duh, tako močan, da je ustvaril v križarskih vojnah enoten stan visokih idealov, univerzalno viteštvo, tvorca sijajne hohenstaufovske kulture. Ko pa je prišlo v borbah papežev s cesarji do novega razsula, se je svet zopet ponižal, da bi zopet vstal. Joahim de Floris, Fran Asiški, Tomaž Akvinski, bičarji in mistiki so pretresali človeška srca in dramili vest, a ta duševni prepoved je usposobil potem meščanstvo, da je izgradilo svojo kulturo, katere žar blešči še danes iz smelih stavb cerkvene gotike.

V skrušenosti se je torej svet obnavljal. Trkajoč se na prsa »mea culpa!«, se je pripravljajl za vstajenje. A mi? Zgodovini je baje naloga, da veliča, povzdiguje. Če ima na licu pege, naj jih kozmetično premaže; če so napake prevelike, naj vsaj molči; če pa to ni mogoče, naj toči solze nad nezasluženo krivico in naj »znanstveno« dokaže, da je lastni narod

le žrtev razmer, kjer bi sosed bil seveda žrtev svoje zlobe. Toda ali je nacionalizem vzgojil narode zares tako brezvestno, da nimajo več hrabrosti za iskren »confiteor«? V velikih krizah svojega življenja je treba pogumno revidirati vse pojme, da se odkrije stvarnost. To velja povsod, tudi za Podonavje.

Podonavje je nerazdružen del Srednje Evrope. Simbioza z Nemci je naša usoda. Nacionalni socializem jo hoče urediti z bilateralnimi pogodbami. Ali Nemec je v tem primeru — kolikšna ironija! — malikovalec najhujšega manchesterstva. Liberalna je zahteva, da se pritlikavec »svobodno« pogaja z velikanom. Tako se je delavec »svobodno« pogajal z delodajalcem!

Mali narodi Podonavja ječe danes pod istim liberalizmom. Premagati ga morejo samo z istim orožjem, kakor delavec, — s koalicijskim pravom, t. j. s podonavsko Unijo. Ta ustvarja harmonijo, kjer so doslej vreščale disonance. Kajti ta Unija je nemška, ker varuje nemški narod posledic slepega zaupanja v silo; ta Unija je italijanska, ker rešuje smisel svetovne vojne za Italijo, ravnotežje v Podonavju; ta Unija je madžarska in rumunska, ker daje dvema tujcema med narodi Vzhodne Evrope naenkrat pobratime, predvsem pa je slovanska, ker je edina sposobna, rešiti čast slovanske revolucije.

PISMO IZ TUJINE

MATIJA BERDNIK

*Tkala sva skupaj preprogo mladosti,
bogastvo pomladi sva si delila.
V časa ravnini sva se zgrešila.
Sedaj ne sprašuj več po moji skrivnosti.*

— — — — —
*Desetkrat je pela tuja pomlad
skozi moje telo,
desetkrat sem v omotici gledal,
kako tuje rože cveto.*

*Ostala si v dalji.
Sleherno cesto poznam
in vendar k tebi ne smem.
V tujini sem sam.
V našem trtju grozdje zori,
tu je deževje in noč.
Jesen je
in sleherni stavek začenjam z ,nekoč'
kot v hišah, kjer shrambe so prazne.
Knjigo odpiram — med listi suh cvet —
ne, moj mladi dan nima besed.*